

Recenze

Imaginárno jako dimenze Husserlovy filosofie

Annabelle Dufourcq: *La dimension imaginaire du réel dans la philosophie de Husserl*

Dordrecht–Heidelberg–London–New York, Springer 2011. 360 s.

Vydání XXIII. svazku *Husserliana*, v němž E. Marbach shrnul Husserlovy nevydané texty z let 1985-1925,¹ usnadnilo vytvoření jasnější představy o tom, jak se Husserlovo pojetí fantazie (Husserl používá tento termín v německy transkribované podobě řeckého slova *Phantasia*) v průběhu několika desetiletí vyvíjelo. Tento vývoj hledí vysledovat ve své knize o dimenzi imaginárna v Husserlově filosofii i Annabelle Dufourcqová.² Ukazuje především, jak je v jeho myšlení původní pojetí imaginace, založené na modelu zpodobení (*Abbild*), tedy obrazu jako kopie, postupně nahrazováno modelem, v němž už imaginace není charakterizována jako „servilní reprodukce originálního“, nýbrž jako „zkušenost zcela nového druhu“, při níž jde o novou formu přítomnosti, obohacující a doplňující její obecný pojem (s. 77). Imaginace je tak posléze chápána jako určitá forma intuice, tedy jak Husserl říká, „přítomnosti a zkušenosti“ (s. 80).

Specifický způsob, jakým imaginárno vstupuje do hry, Husserl popisuje výrazem „*vorschweben*“ a „*schweben*“, který Dufourcqová překládá do francouzštiny jako „*floittement*“; jak v této souvislosti říká, právě pojem *vorschweben* dovolu- je seskupit různé rysy definující novou formu přítomnosti a vyjádřit rozdíl mezi kvazipřítomností imaginárního a přítomností vnímaného. V Husserlových textech věnovaných fantazii („*Phantasie*“) je tak třeba fantazijní obraz označen jako „*das vorschwebende Bild*“.³ Pro český překlad těchto výrazů není ovšem snadné najít ekvivalent, který by shrnoval všechny charakteristiky, které mohou být s němec-

1 Husserl, E., *Phantasie, Bildbewusstsein, Erinnerung. Zur Phänomenologie der anschaulichen Vergegenwärtigungen. Texte aus dem Nachlass*. In: *Husserliana*. Bd. XXIII. Hrsg. E. Marbach. Den Haag, M. Nijhoff 1980.

2 Odkazy na knihu, o níž tu referujeme, budou provázány v závorce číslem stránky, kde je lze nalézt.

3 Dufourcqová uvádí na s. 209 své knihy výskyty výrazů odvozených od slovesa „*schweben*“ v *Krizi evropských věd*, například tam, kde český překlad hovoří o tom, že reality světa „se často co do platnosti ocitají v nejistotě (mezi bytím a zdáním apod.)“. Srv. Husserl, E., *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie*. Přel. O. Kuba. Praha, Academia 1996, s. 178. V originále se o těchto realitách říká, že „in Schweben geraten (in die Schweben zwischen Schein und Sein)“, s. 158. Dufourcqová je přesvědčena, že pojem, který je tímto výrazem vyjádřen, „získává díky stálosti, s níž jej Husserl používá, dimenzi klíčového pojmu“ (s. 209), a to tím spíše, že se už v jeho úvahách o fantazii v *Husserliana* XXIII vyskytoval s ještě naléhavější návratností. Pochopení příslušných míst v českém vydání *Krise* sice zvolený způsob překladu v podstatě zajišťuje, ale

kým i francouzským výrazem spjaty a které Dufourcqová na s. 82 své knihy vypočítává: 1) nezakotvenost v objektivním čase a prostoru, z níž vyplývá, že fantazie (na rozdíl od vnímání) není ohraničena horizonty, které by měly daný obsah – ten může jediné být teprve vytvořen; 2) určitá labilita; 3) podivuhodná krystalizace určitého jevu, určitého světa, určité kvazizkušenosti, jež tvoří konkurující protějšek reálna, aniž v něm mohou být situovány, a vyvolávají tak jakési vznášení se „nad světem zkušenosti“ a jakési zdvojení Já. Způsob, jakým je imaginárno přítomno, jeho „présence flottante“, je tedy charakterizován jakousi nezakotvenou proměnlivostí. A tato forma jeho přítomnosti nese s sebou i zdvojení Já, které je jakoby vynášeno nad sebe sama.

Imaginárnu připisuje Dufourcqová zásadní roli v několika oblastech, které jsou předmětem fenomenologické analýzy: v oné „présence flottante“, která charakterizuje imaginárno, má podle ní svůj původ odhalení transcendentální dimenze, uchopení možností a toho, co Husserl označuje jako eidé,⁴ stejně jako vztah k druhému“ (s. 109). Všimněme si postupně těchto čtyř oblastí, v nichž fenomenologická zkušenost má co dělat s podobným typem přítomnosti, jaký charakterizuje fantazii.

Ve svých úvahách o estetickém postoji Husserl zdůrazňuje, že i když vnímáme skutečnou krajinu jako krásnou, je tento skutečný předmět našeho vnímání pojímán, jako kdyby byl imaginárním obrazem: předmět je takto „dán do závorek“. A v dopise, který Husserl napsal v roce 1907 Hugovi von Hofmannsthal, konstatuje, že umělec si ve svém nazírání světa počíná podobně jako fenomenolog: pozorovaný svět „se pro něj stává fenoménem, jeho existence je mu lhostejná, podobně jako je lhostejná filosofovi“ (s. 119). Mezi umělcem a fenomenologem nicméně zůstává zachován podstatný rozdíl spočívající v tom, že fenomenolog chce „odhalit smysl fenoménu světa a zachytit jej v pojmech“, kdežto umělec si přivlastňuje fenomén světa v intuici, aby využil jeho bohatství forem a tvarů ve své tvůrčí aktivitě (s. 122). I přes tento zásadní rozdíl je nicméně možno položit otázku, jestli imaginace ve všech svých formách není s to přechod k epoché podněcovat víc, než to dokáže činit vnímání.

Také idea možného má své východisko ve fantazijních představách: jde právě o to, že subjekt vřadí fiktivně imaginovaný předmět do podmínek určitého světa, kterým může být případně svět náš. Imaginace je tak jakožto kvazi-zkušenost výrazem „bytostných podmínek jakékoli zkušenosti“ (s. 127). Charakter nezakotvené lability (présence flottante) mají ostatně i ony možné aspekty věci, které tvoří horizont toho, co z ní je při vnímání v striktním slova smyslu dáno. To, co tvo-

(Pokrač. pozn. č. 3) současně na tomto příkladu vidíme, že při celkové analýze určité filosofické koncepce je někdy nutno přihlídnout i k významovým odstínům, které se v překladu ztrácejí.

4 Vyhýbám se záměrně slovu „podstata“, které bývá v češtině užíváno pro eidos, a které je ovšem až příliš spjaté se svým aristotelským významem.

ří „pevnou strukturu reálna, nejsou ani tak jednotliviny aktuálně dané, jako spíše horizont příslušných možností“ – a tím, na čem spočívá to, co se aktuálně jeví, je prchavý, proměnlivý horizont, kterým procházejí různá napětí a možné protiklady (s. 131).

Imaginace hraje samozřejmě základní roli ve způsobu, jakým jsou dány eidé jako invariant možných variací. Tím, že se při eidetické variaci reálný objekt stává jen možným exemplářem, vystupuje do popředí dimenze nezakotvená v objektivním čase a prostoru. A. Dufourcqová se tu řadí na onu linii, která vede od Merleau-Pontyho k Renaudu Barbarasovi, neboť v této souvislosti klade otázku, jestli se eidetická variace může někdy dovést jakýmsi „skokem k absolutnu“. Podle jejího názoru si nikdy nemůžeme být jisti, jestli nám nezůstala skryta nějaká speciální podmínka, která nebyla podrobena variaci. A soudí tudíž, že eidetická variace spočívá spíše v extrémní formě oné nezakotvené lability, která „hloubí v nitru reálna určitou hlubší dimenzi“ (s. 135). Husserlova teorie eidetické variace může tak v podstatě „vést k tezi imaginární dimenze reálna“ (s. 142).

Právě fantazie je konečně také tím, co umožňuje vztah k druhému. Každá fantazie předpokládá ustavení určitého fantazijního Já, to znamená, „subjektu, který je zároveň jiným i mnou samým“, a mezi aktuálním Já a Já fantazijním může tak podle Husserla existovat vztah sympatie nebo antipatie (s. 163). Díky oné nezakotvené labilitě, kterou Dufourcqová označuje výrazem „flottement“, je Já schopno prožívat plně autentickou a bohatou zkušenost v opravdovém odpoutání od sebe sama, zkušenost, při níž postihuje konkrétní a intuitivně aspekt věcí samých, ale tak jak se jeví z jiné prostorové pozice (s. 178). A jedním z nejmýznejších příkladů toho, co je umožňováno touto specifickou přítomností imaginárna, je tak právě vcítování (Einfühlung), kterým se imaginárno uplatňuje „v samotném nitru jedné z nejmýznejších realit našeho světa“, jíž je druhý (s. 181).

Druhý je dimenzí mého vztahu k sobě samému a odhaluje, že moje „identita“ v sobě obsahuje neredukovatelnou transcendenci, čímž je vyloučen model Já definovaného svou imanencí (s. 348). Husserlova fenomenologie, říká Dufourcqová, nám dává odhalit vzrůstající mnohost představ Já mimo mne, přičemž existuje vazba mezi transcendentálním Já a mnohostí těchto představ Já. Transcendentální Já není možno definovat jeho identitou (s. 256).

Husserl ostatně konstatuje, že transcendentální Já může být označováno jako „Já“ jen díky určité dvojznačnosti, jak ale zároveň upřesňuje, je to dvojznačnost nutná: protože postihují transcendentální aktivitu reflexivně, dávám jí stejné jméno jako sobě samému (s. 351). Uchování pojmu transcendentální Já nám připomíná, že každý je absolutně zodpovědný za svoji existenci a že musí tuto zodpovědnost aktivně znovuzískávat, aby uchoval svobodě člověka její plnou hodnotu (s. 343). Všechno, co je, je definováno svým telos; transcendentální Já je tím, v čem má každá věc svůj původ, a právě proto, že původ věcí je bezedný, nemohu se s ním nikdy zcela ztotožnit: musím si jen ustavičně přisvojovat ten či onen aspekt jeho

nekonečného syntetického díla (s. 355). A Dufourcqová soudí, že nevhodnějším modelem, který je s to vystihnout můj vztah k transcendentálnímu Já, je model vztahu Já k Já fantazijnímu (s. 359).

Podle Dufourcqové Husserl překonává „klasickou teorii čiré ireality a prázdnoty imaginárna“ a odhaluje v imaginaci decentrující sílu „pracující v samotném nitru reálna jako jedna z jeho neplodnějších dimenzí“ (s. 179). Tady je ovšem třeba zmínit, že Marc Richir, vycházející stejně jako Dufourcqová z Husserlových textů shrnutých v XXIII. svazku *Husserlian*, pokládá nicméně za nutné od fantazie – jež umožňuje už nemluvněti, aby se jeho fantazijní Já přenášelo do pozice oné druhé bytosti, která o ně pečuje – rozlišit imaginaci, která se ustavuje o něco později a kterou charakterizuje právě rozdíl mezi tím, co je jí zpodobňováno, a zpodobňovanou realitou. Je totiž přesvědčen, že jen tak lze vysvětlit možnost takové reprezentace afektivity druhého v imaginární představě, která je jen jakousi projekcí a je odlišná od skutečného setkání s druhým. Právě tato možnost je podle něj tím, co umožňuje i vznik určitých struktur významovosti bez druhého, které charakterizují psychopatologické poruchy. Dufourcqová ostatně konstatuje, že když hovoří o imaginaci, nemíní tím imaginaci jako subjektivní aktivitu (kteřou má zřejmě na mysli Richir). Jako imaginaci označuje aktivní a záměrnou tematizaci oné nezaťotvené proměnlivosti, jež je u Husserla vyjadřována výrazem „schweben“, přičemž samu tuto původní proměnlivost označuje termínem imaginárno, kterému ostatně tradičně odpovídá pole řízené vzájemnými korespondencemi a všudypřítomností (s. 255).

Pojem imaginárna není tedy pro Dufourcqovou totožný s onou představou imaginace, kterou Husserl v ranější fázi svého myšlení pojímal v analogii k zobrazení nepřítomného předmětu ve fyzicky daném obrazu. Je pro ni určitým způsobem bezprostřední přítomností, a jako takové je úzce spjato s onou „oblastí pasivních asociativních syntéz, v níž má svůj původ samo reálno“ (s. 11). Právě smysl pojmu reálno je podle ní třeba nově modelovat a myslet ideu původního imaginárna hlubšího než imaginace v klasickém smyslu, která alespoň na povrchu zůstává odlišná od reálna v jeho nejužším smyslu. Toto imaginárno funduje zároveň vnímání i imaginaci, ale ve vnímání bývá zapomenuto a skryto, aby tak byla umožněna sedimentace určitého stabilního světa. Role takto pojatého imaginárna v Husserlově myšlení souvisí s radikálním odmítnutím objektivismu (Dufourcqová ho označuje také jako „pozitivismus“), k němuž vede právě onen přirozený postoj, od kterého se odpoutáváme fenomenologickou redukcí. To, s čím nás konfrontuje zkušenost, označuje Husserl jako hérakleitovský tok, ale smysl, který je v něm obsažen, vede vždy k pólu oněch objektů, v nichž se mnohost sjednocuje, a je tudíž přirozené, že objekt upoutá naši pozornost a nechá ve stínu nesčetné množství měnlivých vjemů. Objektivismus jako přechod tohoto procesu k limitě označuje Husserl za nelegitimní, neplodný a protirečící sobě samému a spatřuje v něm opravdové nebezpečí pro lidstvo (s. 222). „Objektivní svět“ jeví se takto jako určitá konstrukce,

za kterou je zaměřováno to, „co je nám opravdu dáno jako reálno“. A. Dufourcqová může v této souvislosti uvést i to, co Husserl říká v *Krizi evropských věd* o teoreticko-logické substrukci „toho, co se principiálně nedá vnímat“. Svět ducha je Husserlem prezentován jako „hloubková dimenze reálna“, a tato dimenze vyznačuje „neredukovatelnou distanci, která nemůže být převedena na identitu“.⁵ Pávé ona je ovšem něčím, co působí tak překvapivě ve filosofii, jejíž převládající tonalita je dána „projektem racionalistického objasnění“ (s. 242). Dufourcqová si přitom nezastírá, že ti, kdo se nechávají svést vizí takovéhoho racionalistického projektu, mohou nacházet oporu svého přesvědčení i v nejednom Husserlově textu, který může vzbuzovat představu, že krize, o níž hovoří jeho poslední kniha, by mohla být překonána nalezením „jakéhosi absolutního základu vědy, o který se bude možno opřít“ (s. 187).

V II. dílu *Idejí k čisté fenomenologii a fenomenologické filosofii* používá Husserl k označení schématu, které je tvořeno seskupením toho, co nám vnímání dává z vnímané věci, výrazu fantóm: takovýto fantóm je základní vrstvou jakékoli věci, ale věc se z něho stává jedině postihováním kauzálních vztahů, které jej spojují s jeho okolím. Myslím ovšem, že v *Idejích II* není možná dostatečně zdůrazněno, že prvotní je přitom zkušenost, při níž je subjekt aktérem: zatímco kauzální zákony jsou obecně předmětem nikdy neuzavřeného poznání, věc se pro nás stává reálnou především díky vztahům mezi systémem kinestetických okolností a systémem našich představ (jak o tom Husserl hovoří v přednáškách věnovaných tématu prostoru a věci, vydaných v *Husserliana XVI*). A. Dufourcqová konstatuje, že i přesto, že se z hérakleitovského toku vjemů stále vynořují určité věci, část našeho vizuálního pole zůstává fantomatická, a že „kauzální systém dovolující konstituování substancí ponechává široká pásma nejednoznačnosti a může být vždy v tom či onom bodě zproblematizován“ (s. 206). Husserlovi se tak navzdory tvrdošíjnému úsilí nedaří vytrhnout věc z oné relativity, kterou jí dává její jevení se určitému tělesnému subjektu. Věci, které se vynořují z hérakleitovského toku, zůstávají určitou „pohyblivou konstelací, v níž se četné rysy vynořují a mizí podle rytmů a korelací zčásti tajuplných a nepředvídatelných“ (s. 210).

Způsob, jakým Dufourcqová interpretuje Husserlovo myšlení, zbavuje váhy určité námitky, které vzbuzovaly některé jeho pojmy a formulace. Tak je tomu třeba s Richirovou kritikou Husserlova pojetí vnitřního vědomí času jakožto času přítomnosti soustředěného v bodovém okamžiku, kritikou stavící proti tomuto přítomnosti jako určitou přítomnostní fázi, v níž řada protencí a retencí různého stupně může vcházet ve vzájemné vztahy. Právě o takové přítomnostní fázi hovoří Dufourcqovou citovaný G. Granel, když konstatuje, že okamžik je cosi pohyblivého, jakási všudypřítomnost, díky níž četné vjemy a ozvěny mohou rezonovat jedny v druhých. V analýzách Dufourcqové se také opakovaně objevuje pojem hylé,

5 Srv. Husserl, E., *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie*, c.d., s. 149.

s nímž byla v oné linii myšlení, ke které se sama hlásí, spojena řada námitek. Tyto námitky se ovšem týkaly právě jen pojmu „čistě imanentní hylé“, který Dufourcqová prohlašuje za problematický. Hylé je tu připisována jakási „tvůrčí svoboda“ v pasivitě, která předchází aktivitu Já.

Jiří Pechar